

821.511.141(047)

Tomán László

ESZME- ÉS IRODALOMTÖRTÉNET: ELFOGULTSÁG ÉS EGYOLDALÚSÁG

History of ideas and literature

Vajda Gábor: *Az autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989)*. Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2007

Óriási anyagot gyűjtött össze és halmozott fel Vajda Gábor *Az autonómia illúziója* című, A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989) alcímű könyvében (Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka, 2007), amely folytatása a *Remény a megfélemlítettségben* címmel 2006-ban megjelent kötetének, s az a célja, hogy bemutassa a vajdasági (némely szóhasználatban délvidéki) magyarságnak az alcímben jelzett időszakbeli szellemiségét.

Vajda ebben a könyvében az adott időszak politikai mozgásaival foglalkozik, különös tekintettel a politika és az irodalom viszonyára, magával a vajdasági (akkor még jugoszláviai) magyar irodalommal, a sajtóval, a folyóiratokkal, a könyvkiadással, a nyelvműveléssel, a kétnyelvűséggel; egy egész fejezetet szentel az oktatásnak és a nevelésnek, ebben külön figyelmet fordít a magyar-tanításra; ír a környezetvédelemről, a szociográfiáról, az ifjúsági irodalomról, a műkedvelő színjátszásról, a KMV-ről, a színházi életéről, a nyolcvanas évek politikai ügyeiről, az itteni magyar írók üldöztetéséről. Sajnos, ebből a körképből, melyet Vajda festett, kimaradt a képzőművészet, habár ez is szerves és lényeges része szellemi életünknek, hogy a zenei élet elhanyagolását már ne is említsük.

I.

Vajda bizonyos szempontból téves alapról indul. Azt mondja ti. könyvének 43. oldalán, hogy „A hatalom csak olyan vidéken fektet be, amelyet már nem fenyeget a visszacsatolás veszélye”. Tisztában kell lenni azonban azzal, hogy tájunkon 1944 óta nem „fenyeget a visszacsatolás veszélye”. Ugyanis amikor Vajda e művét írta, még nem történt meg Kosovo függetlenségének kikiáltása; ennek következményei a szerbiai politikai életben adnak feleletet Vajda tételére.

Az autonómiáról, melyet könyvének címében kiemel, ugyancsak vitatható nézetei vannak. Szerinte „az autonóm Vajdaság megteremtésére” azért volt

szükség, „hogy az országon belüli szerb dominancia kísértése ne ismételhessen meg a hatvanas években történeteket”. Persze, a hatvanas években sok minden történt, például Ranković menesztése – ami a kommunista párton belüli szerb kemény vonal vereségét jelentette –, de akkor zajlottak az egyetemista megmozdulások is, amelyeknek édeskevésközük volt az autonómiához. A vajdasági autonómia történetének és jellegzetességeinek elmélyültebb tanulmányozása esetén a szerző nyilván óvakodott volna a „vajdasági önkormányzati diktatúra” meghatározástól. Kétségtelen ugyan, hogy Vajdaságban egészen 1988-ig egy csoport kommunista politikus tartotta kezében a hatalmat, s ennek következményeit a magyarság is érezhette, de sokkal rosszabb lett volna, ha a belgrádi szerb köröknek lett volna teljhatalmuk a Vajdaságban is.

Tény, hogy 1974-től 1988-ig igen széles volt a vajdasági autonómia, s hogy ennek Szabadka is hasznát vette. Néhány nagy gyár létesült a városban, a Népszínháznak két együttese működött, ezért nem találjuk indokoltnak Vajda megállapítását: „Szabadka rendkívüli művelődési és gazdasági nehézségeit az állam valós problémákat és megoldásokat elhallgató politikájának köszönheti.” Lehet, hogy Szabadkának nem voltak rátermett vezetői, s ez okozhatta (viszonylagos) elmaradottságát, habár aki a városban járt, az nem tapasztalhatta a lemaradást, ellenkezőleg, egy fejlődő várost látott maga körül.

Néhány megállapítása fél- vagy félreértésülségéből ered. Ezt állítja például: „A délvidéki egyszerű magyar ember számára a magyarországi szocializmus emberségesebbnek tűnhetett, mert ott a központi irányításnak köszönhetően a vagyoni különbségek kívülről nem voltak szembeűnők, ugyanakkor a munkásság helyzete biztosítottabbnak mutatkozott.” A Kádár-korszaknak megvoltak az előnyei, de hogy ott a munkásság jobban élt volna, mint a Vajdaságban, az enyhén szólva is túlzás. Alapos szociológiai felmérésre volna szükség ahhoz, hogy a valódi helyzetet megállapítsuk, de úgy leegyszerűsítve, mint Vajda teszi, nem lehet a két ország közötti összehasonlítást elvégezni. S ne felejsük, a „gulyás-kommunizmus” csak kirakat volt, az ország népének és a külföldnek azt kellett megmutatni, bebizonyítani, hogy az 56-os szovjet beavatkozás és Kádárék aljas árulása jót hozott a magyar népnek.

Ugyancsak félreűtsűségnek tulajdonítható az az állítás, hogy a „vajdasági magyar politikusok, kultűrmunkások (. . .) az ország szakadék felé sodródásán űgykűdtek. Ahhoz nagyon „kicsik” voltak azok a „magyar politikusok”, pláne a „kultűrmunkások”, akik akkor részesei voltak a hatalomnak, hogy „az ország szakadék felé sodródásán” „űgykűdhettek” volna. Ebbe nem engedett beűszólást a kisebbsűgeeknek az akkor rejtve „űgykűdű” nagyszerű politika.

Bizonyos fogalmakat összeűkever Vajda. Azt mondja például, hogy „a nyolcvanas években (...) az autonomista (magyar) pedagógiai és irodalmi elit” kompromisszumot kötűtt a „szerb nacionalista politikával”. Erre semmilyen bizonyítűket nem ad, s aki ismeri az akkori kűrűlműnyeket, tudja, hogy abban az idűben még nem uralkodott semmilyen „szerb nacionalista politika”, amellyel

érdemes lett vagy kellett volna kompromisszumot kötni, vagy akár a magyar vezetőket (de miért pont a „pedagógiai és irodalmi elitet”?) arra kényszerítette volna, hogy valamiféle kompromisszumot kössenek. S milyen ügyben? Erre a szerző nem tér ki.

A hatvanas évektől kezdve mind nagyobb mennyiségben szállított könyveket Magyarországra a Forum Könyvkiadó. (Ezek ellentétéleként nálunk is úgyszólván minden magyarországi kiadványt meg lehetett vásárolni.) A magyar Kultúra vállalat, amely a külföldi könyvek beszerzését intézte, néha igen nagy példányszámokban rendelt a Forumtól könyvet; elsősorban a szerb, horvát, szlovén irodalomból, de a vajdasági magyar szerzőknek is szinte minden művére igényt tartott, igaz, kisebb mennyiségben. Nem áll Vajdának az a tétele, hogy „a titói ’önigazgatás’ tehát szellemi gyarmatává tette a szocialista érdeklődésű magyarországi lakosságot”. Az egész könyvügyletnek semmi köze nem volt az önigazgatáshoz; miért tette volna az olvasás „szellemi gyarmattá” a magyarországi olvasókat, s teljesen elfogadhatatlan „a szocialista érdeklődésű magyarországi lakosság” meghatározás. A jugoszláviai írók iránt nagy érdeklődés nyilvánult meg Magyarországon, ez tény, de ha ott létezett „szocialista érdeklődésű” lakosság, az inkább a szovjet irodalom iránt érdeklődött, mint a renegát jugoszláviai irodalmak iránt.

Abban igaza van Vajdának, hogy sem Németh István, sem más vajdasági magyar író vagy újságíró nem nagyon állhatott ki „a délvidéki magyarság egyenrangúsodása mellett”, részben mert egyenrangúnak tartották, részben pedig ezt mindjárt nacionalizmusnak nyilvánította volna a párt. Abban is igaza van, hogy a vajdasági magyar értelmiség „nem kockáztatta az állásokat”, amikor a hatóságok nem engedték meg a bácskossuthfalvi és bácsfeketehegyi letelepedés évfordulójának megünneplését. Hiába lett volna is a tiltakozás, ez az ünnepség – a kommunista vezetők szerint – megbontotta volna „a népek testvériségét és egységét”. Miközben az 1945 után letelepedettek bántatlanul emlékezhetek az új honfoglalásra; az nem bontotta meg a lakosság egymás közötti viszonyát.

A szerzőnek általában nagyon rossz a véleménye az önigazgatásról. Úgy véli, az önigazgatás „a csoportérdekek eluralkodását jelenti”, habár ez valószínűleg nem volt általánosan érvényes. Ez a megállapítása viszont túlzás: „A dolgozóra mint emberre vagy az új ismeretekre, fölfedezésekre igazából nincs szükség. A munkás azonban – ha van rá módja – termel, a kutató viszont, a ritka kivételtől eltekintve, fölösleges. Nemritkán veszélyes is.” Ez nagyon furcsa, néhány esetben talán érvényes, de főleg eltúlzott vélemény. Elvégre Vajda is kutatómunkát végzett, amíg lehetetlenné nem vált a helyzete a Hungarológiai Intézetben. Vagy ő is veszélyes volt?

Az autonómia, mint az eddigiekből is láhattuk, Vajdának nincs ínyére, vagy inkább azt mondanám, hogy nincs vele megelégedve. Egy helyen például megjegyzi: „...a tartományi autonómia által szűkre szabott lehetőségek közepette...” A lehetőségeket nem is a tartományi autonómia szabta meg, hanem a párt. Igaz,

az autonómiára is a pártnak volt szüksége, de élni lehetett vele, néha a párt ellenében is. Viszont általában elmarasztalni az autonómiát nem lehet, mert mégiscsak adott lehetőségeket, viszonylagos önállóságot a Vajdaságnak, s nem kellett mindenben a belgrádi hangadóknak szót fogadni, a tartományi vezetőknek pedig több érzékük volt a szükségletek fölmérésére.

II.

Dudás Károly riportkötetéről megállapítja: „...átdolgozás után és a cenzúra rostáján átesve *Szakadó* címmel jelent meg”. Az igaz, hogy az első változathoz képest Dudás némileg átdolgozta kéziratát, de semmiféle cenzúráról nem volt, nem lehetett szó. Voltak – főleg az első változatot illetően – eltérő vélemények, de ez nem volt cenzúra, a végleges szöveg esetében sem. A *Jártatás* című Dudás-kötettel kapcsolatban Vajda ismét cenzúrárt emleget. „Bányainak mint Dudás könyve gondozójának (cenzorának) is illik megszólalnia.” Vajda összetéveszti a kézirat gondozójának szerepét a cenzoréval, de, ismétlem, sem Bányai, sem más szerkesztő nem volt cenzor. Habár akadtak, akik annak nevezték őket. Németh István egy könyvével kapcsolatban ismét cenzúráról beszél Vajda: „...a főszerkesztői cenzúrán átesett újságcikkek...” Vajda hajlamos mindenféle szerkesztői beavatkozást, javítást, nézetkülönbséget cenzúrának tekinteni, mert a szerzőket tévedhetetleneknek tartja.

III.

Vajda helyenként felületesen és tévesen állít dolgokat. Az oktatási kérdésekkel kapcsolatban például a 204. oldalon azt írja: „A hetvenes évek végén sem képeznek kellő számú magyar pedagógust, tehát (!) – pl. Újvidéken, Nagybecskerekén és Zomborban – csupán az általános tantárgyakat tanítják magyarul.” Mik azok az „általános tantárgyak”? Nem ismerem a zombori és a nagybecskereki helyzetet, de Újvidékről tudom, hogy itt minden tantárgyat magyarul oktattak, kivéve ha például nem akadt magyarul tudó pedagógus. Az igaz, hogy hiányos volt a magyar pedagógusképzés, s most is az, mert a tanítóképző kivételével (s a Magyar Tanszéken) nem folyik magyar nyelvű pedagógusképzés. Ez sajnálatos tény, de úgy látszik, mind az oktatási hatóságoknak, mind az ún. magyar pártoknak ennél fontosabb ügyeik vannak.

Vajda nem ismeri eléggé a politikai körülményeket, s ezért állítja: „A magyarság anyanyelvű oktatását Jugoszláviának mindenekelőtt a tekintélye megőrzése érdekében kell biztosítani.” A titói Jugoszlávia kommunista ország volt. Azért létesítették a kisebbségek iskoláit, sajtóját, könyvkiadását, színházait, hogy a kisebbségeket megnyerjék a kommunista eszmének és a kommunista, jugoszláv országnak.

Érthetetlen, hogy miért kellett volna a Magyar Tanszéknek „a tartomány önállósodásának megnövekedését (?) nagyobb fokú jugoszlávossággal” meghálálnia. Bármilyen volt is az intézmény vezetése, a vajdasági és az egyetemes magyar irodalmat és kultúrát szolgálta.

Ismeretes, hogy az egykori Hungarológiai Intézetben összetűzésre került sor az ún. kutató részleg és az oktatók között. Vajda, akinek „önként” kellett távoznia az intézetből, érthetően a kutatók álláspontját érvényesíti. Mégis megkérdőjelezhető az az állítás, hogy „az oktatói részleg politikai kurzussal kiegyező tanártekingényei szigorúan önmagában vett (!) nyelvet és irodalmat” tanítottak, s ezzel „kiszolgálták a jugoszláv politika beolvasztási igényeit”. Persze, nincs „önmagában vett” irodalom vagy nyelv, magyar irodalmat és nyelvet tanítottak és tanítanak a tanszéken, de kérdés, hogy az ottani oktatás és nevelés mennyire szolgálta a „beolvasztási igényeket”.

A nyelveművelő mozgalommal is foglalkozik az irodalomtörténész. Az egykori Jugoszláviai Magyar Nyelveművelő Egyesületről azt állítja, hogy „eredményessége miatt” semmisítették meg. Szerintem a jugoszláv kommunista hatóságok – és maga a JKSZ is – attól féltek, hogy a JMNYE magyar csúcsszervezetté válik, s maga köré gyűjti a magyarokat. Ezért kellett szétverni a JMNYE-t, ezért büntették meg akkori vezetőit, s ezért kerültek élére politikusok és hozzá nem értő személyek, akiknek sikerült is végleg szétzúzniuk a szervezetet.

A szerzőnek van egy kifejezése: csúcsértelmiség. Sehol nem magyarázza meg, mit ért ezen, de állandóan támadja azokat, akiket ebbe a kategóriába sorol. Azt mondja például: „...a Jugoszláviában élő magyarok csúcsértelmisége – Borival az élen – ezután egyre inkább a könnyebb érvényesüléshez... vezető utat választotta”. Vagy: „A hazugság (kevésbé rossz esetben az elhallgatás, mellébeszélés) ekkor válik a felelős magyar értelmiség létfeltételévé.” Kétségtelen, hogy a vajdasági magyar értelmiség – értsünk ezen egy olyan csoportot vagy réteget, amely szellemi munkával foglalkozik – megalkudott a kommunista hatalommal, sőt hívévé vált, mi több, igen sokan a kommunista rendszer vezetői közé tartoztak, de általánosítani, s a „felelős magyar értelmiségről” elítélően nyilatkozni mégsem lehet, mert sok orvos (ha a szerző az orvosokat egyáltalán értelmiségieknek tekinti), tanár, képzőművész, színész (ha ezek is értelmiségieknek számítanak Vajda fogalomtárában) becsületesen vészelt át a kommunista időszakot, s nem volt alkalma, lehetősége, semmi sem kényszerítette valamilyen megalkuvásra, megalázkodásra, egyszerűen végezték a munkájukat.

Vajda még azt is az úgynevezett értelmiség bűnül rója fel, hogy egy szenvedélyes gyűjtő Újvidéken minikönyvmúzeumot létesített. „Értelmiségünknek ilyesmire kell pazarolnia tehetségét és ügyességét, hogy kiemelkedő sikereket érhessen el.” Miért nyilvánítja a minikönyvmúzeum alapítóit értelmiségnek, s mi köze a vajdasági magyar értelmiségnek ehhez az intézményhez, azt Vajda nem tisztázza, az a lényeg, hogy még egy bűnt ró fel az értelmiségnek (mintha a gyűjtés bűn volna).

IV.

Vajdának szemmel láthatóan több ellensége van, egyik közülük az újvidéki Forum Könyvkiadó, az a kiadó, amely Vajdának két könyvét jelentette meg (*Kázmér Ernő szellemi arca*, 1980; *Források és partok*, 1983). „A könyvkiadásban teljhatalmú Forum a stílusirányzatokból és a művelődési emlékekből táp-

lálkozó irodalmat támogatja a szociográfiai igazmondás ellenében, mivel érdekeinek az önmagáért élő belterjes irodalom felel meg” – állítja. Igen, a Forum minden stílusirányzatnak helyet adott, művelődési emlékeket is megjelentetett (miért ellenzi ezt Vajda?), de szociográfiát is kiadott, riportköteteket jelentetett meg, a vajdasági magyarság problémáiról szóló kötetek kerültek ki a Forum égisze alatt a nyomdából. Vajda azonban mindezt nem látja, vagy nem akarja látni, különben nem állíthatná, hogy a Forum „teljhatalmú” a könyvkiadásban. Ugyanakkor Vajda elfelejti, hogy Szabadkán is volt kiadó, az Életjel.

Az évszámok sem mindig helyénvalóak Vajda fejtegetésében. Szerinte „1977-ben és 1978-ban némi visszaesés tapasztalható a magyar szerzők megjelentetésében, miközben a szerkesztői asztalfiókban halmozódnak a kéziratok”. Lássuk a számokat! 1976-ban 31 vajdasági magyar szerző könyve jelent meg, 1977-ben 26, 1978-ban 25, 1979-ben 28. Ez „némi visszaesést” jelenthet a magyar szerzők megjelentetésében, de: 1. valószínűleg kevesebb kézirat érkezett be ezekben az években (mindig az előző évi termés jelent meg a folyó évben), 2. alkalmasint kevesebb pénz állt a szerkesztőség rendelkezésére, mint előzőleg és 3. egyáltalán nem „halmozódtak” a kéziratok a „szerkesztői asztalfiókokban”, mert minden megjelent, ami megütötte a mértéket, a beadás utáni évben, s ugyan mi nem ütötte meg a mértéket? Csak meg kell nézni a megjelentetett szerzők névsorát (melyben Vajda is jelen van), s mindjárt látni lehet, hogy mindenki sorra került.

Vannak Vajdának olyan állításai, amelyek a helyzetismeret hiányát bizonyítják. „...A drága könyvek miatt nőtt a raktárkészlet” – mondja (1984-re vonatkozóan). Nem voltak drágák a Forum könyvei (bármikor össze lehet őket hasonlítani a szerb, horvát, pláne a szlovén kiadványokkal, s akkor meglátszik a különbség), hanem arról van szó – bocsánatot kérek ezekért az eretnek szavakért –, hogy könyveink nem nagyon kellettek a vajdasági magyar olvasóknak. Hiába volt a Forumnak minden nagyobb helységben könyvesboltja, hiába járta a vidéket a könyvbusz, inkább a behozatali magyarországi könyvek fogytak, mint a mieink. Ez volt a szomorú helyzet. Hozzá kell ehhez tenni, hogy kiadványaink egy részét Magyarországra szállítottuk – hogy behozhassuk az ottani könyveket –, s ott, bizony, szépen fogytak. A raktárkészlet miatt sohasem állt le a Forum Könyvkiadó termelése.

A kiadó munkájával más értelemben sincs megelégedve Vajda. Azt írja: „... Podolszki József Mutatvány c. kéziratának további elfektetése erkölcsi kötelességnek számított ekkor.” Elsősorban: Podolszki kéziratát senki sem fektette el. A recenziója nem volt pozitív.

Azt is kifogásolja a szerző, hogy 1985 és 1987 között milyen arányban jelentek meg a Forumban a hazai magyar és a délszláv szerzők művei. Azt állítja, hogy a délszláv művek fordításai túlhaladták a vajdasági magyar szerzők műveinek számát. Ezzel szemben az igazság az – a statisztika alapján állíthatom –, hogy

1987-ben 33 hazai magyar szerző mellett 30 műfordítás jelent meg – beleszámítva a politikai kiadványokat –, 1986-ban 32 az eredeti, 24 a fordítás, 1985-ben pedig 37:28 az arány a hazai magyar szerzők javára. Vajda tehát pontatlan adatokat közöl. A 102. oldalon ismét tévesek az adatai: szerinte „1980-ban az előző évi 21-ről 33-ra emelkedett a Forum-ház kiadott könyveinek a száma, de 1981-ben ez a szám 25-re esik vissza”. Ellenben: 1979-ben 47 könyvet adott ki a Forum, 1980-ban 50-et, nem 33-at, 1981-ben 62-öt és nem 25-öt. Vajda kritikátlanul átveszi Hornyik Miklós adatait. „Hornyik Miklós a *Híd*-ban közzétett cikkében... mindenesetre a magyar könyvkiadás válságáról számol be. Az adatai szerint a kiadott könyvek közül 3 másod- vagy harmadkiadású regény. Közben 60 kézirat vár kiadásra.” A valóságban: 1982-ben egyáltalán nem volt válságban a Forum Könyvkiadó. Ötvenhárom könyv látott napvilágot abban az évben. Közöttük Balázs Attila, Bogdánfi Sándor, Bori Imre, Bosnyák István, Böndör Pál, Brasnyó István (két könyv), Csépe Imre stb. művei. Két regény került az olvasó elé másodkiadásban (Gion Nándor: *Testvérem, Joáb és Sinkó: Tizennégy nap*), egy mesekönyv (*Meseország kapuja*), de harmadkiadású regény nem is volt a Forum történetében. (Esetleg Bori irodalomtörténete ért meg több kiadást.) Viszont ebben az évben jelent meg Hornyik Miklós *Beszélgetés írókkal* c. kötete. Hogy szó sem volt semmilyen válságról, azt az 1983-ban megjelent 58 kötet is bizonyítja. (Meg kell itt jegyeznem, hogy nyomdai vagy pénzügyi nehézségek miatt megtörtént, hogy néhány könyv megjelenése áthúzódott egyik évről a másikra.) Az az állítás, hogy „60 kézirat vár kiadásra”, egyszerűen nem igaz. Ennyi kézirat soha, de soha nem volt egyszerre a kiadó „asztalfiókjaiban”. „A Forumnak nem lehet önálló kiadópolitikája” – állítja a fentiek után Vajda. Az már nem derül ki, akkor kinek a kiadópolitikáját hajtotta végre a Forum Könyvkiadó. Volt ugyan a Forumnak Kiadói Tanácsa, sőt egy időben Alkotók Gyűlése is, ezek a könyvkiadásról döntöttek, de sohasem a szerkesztőség véleményének figyelembevételével.

„Ahogyan a Forum Könyvkiadót nem, ezt a politikai testületet (a Tartományi Végrehajtó Tanácsot – T. L. megj.) még kevésbé érdeklí, vajon a megvásárolt könyveket elolvassák-e az emberek, s egyáltalán milyen könyvekre lenne szükségük a magyarul olvasóknak a Délvidéken.” Ezt könnyű így állítani, de bizonyítékkal nem szolgál Vajda. Igaz, hogy a Forum Könyvkiadó ritkán szervezett közvélemény-kutatást arról, milyen könyvekre van szükségük olvasóinknak, de igaz az is, hogy gyakran rendezett író-olvasó találkozókat, könyvbemutatókat, s ilyen alkalmakkor mégiscsak fel lehetett ismerni az olvasók érdeklődését bizonyos kiadványok iránt.

A 107. oldalon újra kiadáspolitikai kérdést tesz fel. „... vajon miért adnak ki kis híján (!) annyi műfordításkötetet jugoszláv (elsősorban szerb) szerzőktől a nyolcvanas évek közepén, mint amennyi a megjelentetett vajdasági magyar szerzők műveinek száma. (Ez az arány 1987-ben egyértelműen a délszlávok javára billen.)” Nézzük a tényeket! 1985-ben 37 magyar szerző műve jelent

meg, a délszláv szerzők műveinek száma (nem számítva természetesen Tito műveit és más politikai kiadványokat) tizennégy. Lássuk 1987-et! Harminchárom vajdasági magyar szerző művét jelentette meg a Forum, ezzel szemben – ezúttal is – 14 (tizennégy) a nem magyar nemzetiségű jugoszláviai szerző a címlistán. A számok bizonyítják, mennyire hamis a Forum Könyvkiadóról festett kép.

„A vajdasági önkormányzati diktatúra (!!!) idejében a Forum Könyvkiadó számára a külsőség és a látszat mindenek fölött való volt. Ez abból is kitűnik, hogy miközben a könyvek a drágulásuk miatt is mind lassabban és ritkábban jutnak el a könyvtárba és az iskolába, tehát az olvasóhoz, addig számos vajdasági magyar könyv igényes küllemének köszönhetően jut hazai és külföldi elismerésekhez.” Ahelyett, hogy egy eszme- és irodalomtörténész örülne a vajdasági magyar könyvek sikerének, szép, ízléses kivitelezésének (amire igenis súlyt fektetett a Forum Könyvkiadó), elmarasztalja a kiadót, pedig tudhatná, hogy ezek a sikerek főleg a magyar iparművészek, grafikusok, műszaki szerkesztők, nyomdászok sikerei; a Forum-könyvek fedő- és borítólapjait tervezték, a könyveket tipografizálták, nyomdailag gondozták. Ez közös siker volt. A könyvek, igaz, drágultak, de mérsékeltén, mindig a jugoszláviai infláció mértékében. A Forum szinte minden évben leszállította a könyvek egy részének árát, hogy hozzáférhetőbbek legyenek. Arról nem tehetett, hogy az állam kevés pénzt juttatott a könyvtáraknak, főleg pedig az iskolai könyvtáraknak, s így azok nemigen vehettek könyvet. Tudomásom szerint a vajdasági közkönyvtárak, ahol magyar lakosság volt, meglehetősen jól el voltak látva mind a Forum, mind a magyarországi kiadók könyveivel. Külön érdekessége Vajda idézett állításának, hogy „vajdasági önkormányzati diktatúra”-ról beszél. Ezt a tételt politológusoknak kellene elemezniük. A titói Jugoszláviában párt-diktatúra volt, de öngazgatási diktatúráról Vajdától hallottam először.

„És senki sem jelenti ki ebben az időben: minél nagyobbak az efféle sikerek, annál lesújtóbb a jugoszláviai magyarok kultúrájának szegénységi bizonyítványa az írástudatlanok és a félírástudatlanok számának növekedésekor.” Kár, hogy Vajda nem sorolt fel néhány számot, hogy a nyolcvanas években hány magyar írástudatlan vagy félírástudatlan volt a Vajdaságban, noha tudomásom szerint ezek száma több mint elhanyagolható, ha egyáltalán voltak ilyenek.

Vannak egészen furcsa megállapításai a könyvkiadással kapcsolatban. „... Amit Újvidéken főleg Bori Imre és Bányai János ízlése szerint a Forum Könyvkiadó megjelentetett, abban nemritkán a kísértetjelleg számított értéknek.” Mi az a kísértetjelleg, amit Bori és Bányai talán kiadásra javasolt? Velük kapcsolatban Vajda még valamilyen „újvidéki törekvések”-ről is beszél; ez teljesen meghatározatlan fogalom, s kár, hogy egy eszme- és irodalomtörténész nem fejtette ki részletesebben.

Boriról a továbbiakban Vajda azt állítja, hogy „...értékkritériumnak tekinti a nemzeti hagyományokkal, a megmerevedettnek tudott értékfelfogással való szembenállást”. Kétségtelen, hogy Bori új szempontokat érvényesített irodalomtörténetében, kritikáiban, tanulmányaiban, de azt nem állíthatja senki, hogy szemben állt volna a „nemzeti hagyományokkal”.

A Gemma-sorozatról, melyet Ács Károly indított, azt írja: „A Gemma Könyvek fiatal költői számára szellemi emigrációt engedélyezett a kultúrpolitika.” S hozzáteszi: „Aligha véletlen, hogy a Forum éppen Szombathy Bálint *Szerelmesek és más idegenek* c. könyvének kiadásával bocsátotta útjára a sorozatot...”, mert Szombathy „a legkevésbé veszi komolyan a költészetet”. A Gemma-sorozat semmiképpen sem jelentett semmiféle „szellemi emigrációt”, csak bevezette a fiatalokat az irodalomba. (Egyébként a Forum korábban is adott ki elsőkönyveseket, csak nem jelölte a sorozatot.) S bizonyára csupán a benyújtás ideje határozta meg, hogy Szombathyé volt az első Gemma-könyv. Szombathy mind az irodalmat, mind a képzőművészetet gazdagította tevékenységével. Ezt bizonyítja Munkácsy-díja is.

A Forumnak Vajda szerint voltak (talán vannak is) „mérvadó kritikusai”. A szerző itt feltehetően a recenzensekre gondol. Persze, a Forum Könyvkiadónak minden befutott kéziratot recenziálásra kellett adnia, s hogy a „mérvadó” kritikusok köre nem volt nagy, annak csak az az oka, hogy irodalmunkban kevés volt a kritikus. (És most még kevesebb.)

A kiadó szerkesztői elleni kifogása az, hogy „szerkesztő hivatalnokok” voltak. Holott a Forum szerkesztői nem végeztek hivatalnoki munkát, hanem alkotóit, mert a benyújtott kéziratokat kellett gondozniuk, nyomdaképesé tenniük, hogy megfelelő formában jussanak az olvasók kezébe. A „Forum diplomatája”, a „szellemi bürokrata” kifejezéseket nem Vajda találta ki, más-tól vette át, ám egy eszme- és irodalomtörténésznek mérlegelnie illik, kit és mit idéz vagy vesz át.

Nem tetszik Vajdának, hogy a Forum Könyvkiadó 1982-ben ismét regény-pályázatot írt ki: „kénytelen (volt ehhez) folyamodni”. A Forum azért hirdetett regény-pályázatot, hogy munkára, regényírásra serkentse a szerzőket, nem pedig kényszerből.

Mint már említettem, a Forum Könyvkiadónak volt egy testülete, az Alkotók Gyűlése, amelynek az volt a célja, hogy a Forum munkatársai elmondják véleményüket a kiadó munkájáról, az irodalmi problémákról. Sokszor éles viták folytak az AGY ülésein. A szerző mégis azt mondja, hogy az AGY a „Forum Könyvkiadó öngazgatási szervévé idomult”. Legfeljebb az írók „öngazgatási szerve” volt az AGY, semmi esetre sem a kiadóé, amelynek megvoltak az öngazgatási szervei.

V.

Az eszmetörténethez hozzátartozik a színház élete is. Vajda ezzel is foglalkozik könyvében. Sajnos, nagyon egyoldalúan. Minden dühe az Újvidéki Színház ellen irányul. „Az Újvidéki Színház elszípkázza Szabadkáról a legjobb színészeket” – mondja, s nem tud két tényről: az egyik az, hogy ennek a színháznak a társulata elsősorban az Újvidéki Rádió drámai együtteséből alakult, másodsorban, hogy a színészeknek szükségük van új környezetre, új közönségre, s ezért gyakran cserélnek társulatot. Szerinte az Újvidéki Színház „központi” színház, holott a valóság az, hogy csupán városi jellegű; Újvidék város az alapítója és finanszírozója. Az sem igaz, hogy a vidéki (szabadkai, nagybecskereki) színházak „rovására” alakult. Ha jól tudom, amikor az Újvidéki Színház létrejött, a nagybecskereki Madách már nem volt hivatásos színház; a szabadkai „rovására” egyáltalán nem alakulhatott, hisz szigorúan városi, helyi jellegű. Vajda szerint Újvidéken ott kellett volna „megnyitni (a magyar színházat), ahol a legtöbb magyar él: a Telepen”. Sajnos, a Telepen nem volt alkalmas terem színház számára, az ottani Petőfi Sándor Művelődési Egyesületet kellett volna kiköltöztetni székházából, hogy ott színház létesüljön. Ezért került a színház a belvárosba, s most látjuk, milyen jó, hogy oda került, mert a hely könnyen megközelíthető Újvidék minden részéről. Talán elhelyezése miatt nevezi Vajda az Újvidéki Színházat „az eleven élettől független”-nek. Pedig ebben a színházban nagyon is eleven élet folyik. Vajdának az Újvidéki Színházról alkotott véleményét jellemzi, hogy „provinciális sznobizmus”-sal vádolja, mert „elsősorban világirodalmi, kisebb mértékben pedig magyar irodalmi művek” bemutatására vállalkozik. Ez sem nem provincializmus, sem nem sznobizmus, ez egy színház koncepciójának kérdése. Németh P. István, aki valójában kiharcolta és megalapította a színházat, leginkább a provincializmustól és sznobizmustól irtózott, s műsorpolitikáját időszerű irányzatokra építette. Nincsenek pontos adataim, ezért el kell fogadnom Vajda állítását, hogy az újvidéki írók öt évig, egészen 1979-ig nem voltak képesek (!) színdarabokkal ellátni ezt az intézményt (403. o.). Ennek bizonyára több oka volt, s nem érzem magam hivatottnak ezt tisztázni, azt viszont meg kell állapítanom, hogy az Újvidéki Színház létrehozása nem volt „politikusi mesterkedés műve”, mint a 403. oldalon állítja, hanem Újvidéknek szüksége volt rá. Vajda kiemeli: „Az Újvidéki Színház közönséghiánnyal küszködik” (ennek az ellenkezője is bizonyítható), s hogy „a látogatók egy részét is többnyire a kötelességérzés vagy sznobizmus vezeti oda...” (407. o.) Miért nézi le az újvidéki magyarságot? Az Újvidéki Színháznak a nevét is kifogásolja. Szerinte ugyanis csak Magyar Színház lett volna a helyes neve (a Szerb Nemzeti Színház elnevezésének megfelelően). Tudni kell azonban, hogy e színház megalakulásának idején olyan volt a politikai helyzet, hogy a városi vezetőség ezt a nevet részesítette előnyben: Novosadsko pozorište – Újvidéki Színház. Pedig el lehetett volna nevezni egy nagy magyar drámaíróról is. De – vélték az akkori vezetők – ebbe a színházba nemcsak magyarok fognak járni, ugyanis szinte minden előadását szerbre fordították.

VI.

Szembefordul a *Híd* című folyóirattal, amelyet ugyan Szabadkán indítottak el 1934-ben, de a második világháború után Újvidékre helyezték át a szerkesztőségét. Szerinte „az újvidéki folyóirat (a *Híd* – T. L.) a jugoszláviai magyar szerzőket a magyar s a teljesen nélkülözött világirodalom rovására aránytalanul nagy mértékben közli – állapíthatjuk meg”. Most ez a baj. A Forum Kiadóval az volt, hogy több délszláv szerzőt adott ki, mint vajdasági magyart, ami, miként láttuk, nem is igaz. Könyvének 41. oldalán mégis ezt állítja: „Az Üzenet . . . el- lenpontozhatja a *Híd* elvtelen (!) nyitottságát.” Mi a baj valójában? Az „elvtelen nyitottság” vagy a bezárkózás? Erre a kérdésre nem ad feleletet.

VII.

Könyvének bevezetőjében Vajda megállapítja: „A Vajdaság autonóm státusáért cserébe a vajdasági magyar íróársadalom irányadóinak a lehető legnagyobb mértékben kellett függetleníteniük a jugoszláviai magyar irodalmat a magyarországitól.” A vajdasági magyar íróknak semmi közük nem volt a „Vajdaság autonóm státusá”-hoz, ami pedig a magyarországitól való függetlenedést illeti, ez csak részben igaz. Tény az, hogy a kommunista Magyarország irodalompolitikája szemben állt azzal, amit a vajdasági magyar írók csináltak. Nekünk létszükségletünk volt, és becsület kérdése, hogy ne vessük alá magunkat a magyarországi Rákosi–Révai–Kádár–Aczél-féle irodalompolitikának, hanem a magunk független útján járjunk. Ez nem jelentette, persze, a magyar irodalom egyetemességével való szakítást is, csak a kommunista irodalompolitikától való távolságtartást.

Van Vajdának egy mondata, amellyel teljes mértékben egyetértek. Könyvének 165. oldalán, ez áll: „A kritika azt az irodalmi stílust méltatja, amelyet a lektorok már tisztába tettek.” Ez jellemző kicsiny irodalmunk színvonalára.

Ezzel szemben teljesen téves, káros Vajdának az a megállapítása, mely szerint „a húszas évek Vajdasága téridegen íróinak gyökértelenségből fakadó ürességérzete, esetleg még mindig profetikus világmegváltást hirdető attitűdje” jelent meg. Kétségtelenül a pécsi emigráns írókra utal itt Vajda, majd így folytatja: „A bukott forradalmároknak ui. leginkább nem volt sok közük a magyar irodalom hagyományaihoz, hiszen többségük a nemzetköziség lázában égett, vagy ennek hültén kesergett . . .” Csuka Zoltán, Fekete Lajos nem érdemelte meg ezt a lekicsinylő véleményt, hisz mindketten a vajdasági magyar irodalom jelentős alkotói, s a második világháború után sem szakították meg velünk a kapcsolatot. És hogy nem voltak gyökértelenek, azt verseik bizonyítják.

Nagy ellensége Vajdának az avantgárd. Az Új Symposion száлка a szemében, pedig valaha ő is velük tartott. (1. a *Hol ó hol* című versgyűjteményt, amely

1968-ben jelent meg a Symposion Könyvek 16. darabjaként, Tolnai Ottó válogatásában és előszavával!) A Symposion-avantgárdot Vajda „a belgrádi, zágrábi és ljubljana-i művelődési törekvések vidéki visszhangjának” tekinti. Ilyent is leír az eszme- és irodalomtörténész: „A lelküket világgá kiáltó idegenek voltak a hetvenes és nyolcvanas évek ’avantgárdistái’ is, akiknek szava a műveletlen és konzervatív paraszti-kispolgári tömegek fülében idegenül csengett. (...) Az akkori magyar olvasó... a jugoszláviai magyar írók elvont jelbeszédére is kevésbé volt kíváncsi. Ezzel azonban még inkább fokozták egyes, politikailag támogattott vagy megtúrt írók gögjét, zseni-komplexusát . . . Hogy nem olvasták őket, attól még nem kaptak kevesebbet a nemritkán öncélú sorszaporításaikért.” Világos, hogy Vajda lenézi íróársait, akik esetleg másképp fejezik ki magukat, mint ő elvárja, de nagy kár, hogy nem említ egy nevet sem, hogy legalább tudjuk, kik is azok a gögös vajdasági magyar írók, akik csak a sorokat szaporítják.

Vajda sorra veszi a vajdasági magyar írókat, s mindegyikről van egy-két esetlen szava. Gál László például „nemzetköziségét siratja”. Nyilvánvaló, hogy nem olvasta Gál öregkori verseit.

Herceg Jánosról azt állítja, hogy a Forum visszautasította egy kéziratát. E sorok szerzője 30 évig volt a Forum Könyvkiadó szerkesztője (Vajda szerint hivatalnok), de nem emlékszik olyan esetre, hogy a kiadó visszautasította volna Hercegnek akár csak egyetlenegy művét is. Herceg Derengés című novellájával kapcsolatban írja: „A vajdasági írónak a valósághoz (a nemzetiségi gondokhoz) való viszonyáról van itt szó. Arról, aminek a korábbi egyeduralmi helyzetében nem adhatott teret a Forum Könyvkiadó. Az öngazgatási szocializmus és az írástudói prostitúció látszólag nem járhatott azonos úton.” Ismereteim szerint Herceg ezt az írását korábban nem nyújtotta be a Forumnak, jó, hogy később megtette, s megjelent a *Mulandóságban* (1994). A Forum azért mégsem volt „egyeduralmi helyzetben”, hiszen Szabadkán működött az *Életjel*, s aki nem akart a Forumnál publikálni, vihette kéziratát az *Életjel*nek, mint ahogy sokan vitték is. Az öngazgatási szocializmus és a prostitúció összehasonlítása pedig teljesen célját tévesztett kísérlet.

Azt állítja továbbá Herceg Jánosról, hogy „olyanoknak fogadta el az embereket, amilyenek voltak. Amikor ezt nem tette meg, akkor nem tartottak igényt az írására. Ezért került nem egy szövege csak nagy késéssel kiadásra, amikor már anakronisztikusan hatott (*Mulandóság, Zord idő*)”. Teljesen kitalált érv az, hogy nem tartottak igényt Herceg írásaira, ha nem „olyanoknak fogadta el az embereket, amilyenek voltak”, s még kevésbé igaz, hogy ezért került néhány írása későbbi könyveibe. Legkevésbé áll azonban Vajdának az a kitétele, hogy a *Mulandóság* és a *Zord idő* „anakronisztikusan hatott”. Egyiknek a végén sincs megjelölve a keletkezés éve, s az 1994-ben megjelent kötet írásai még ma is, 14 év múltán is frissen hatnak, élvezhetők. A 338. oldalon ismét a cenzúrát emlegeti Vajda Herceggel kapcsolatban. Azt hiszem, Herceg nagyon jól tudta,

hogy nincs cenzúra, de azt is, hogy a párt-diktatúrában nem teljesen szabadok az írók.

Nem tudom, hol találkozott a szerző „a délszlávok magyarságképével”. Azt állítja ugyanis, hogy „Hercegnek a vajdasági magyar emberről alkotott képe nem véletlenül (!) egyezik meg (sic!) a délszlávok magyarságképével”. Hercegnek megvolt a maga elképzelése a vajdasági magyar emberről, s ezt szinte minden írásában megtaláljuk. Ez megfelel a helyi színek irányelvének, de semmi köze a „délszlávok magyarságképéhez”.

Herceg *Gogoland* című regényéről képtelenséget állít. „A regény címe is okot adott az egykori vajdasági politikus szerkesztőknek, hogy ne vállalják a kiadását.” Ha ez igaz volna, nem jelenhetett volna meg a regény részletekben, hétről hétre a *Magyar Szóban*. Kiadása azért késett, mert Herceg tudta: ami a napilapban megjelent, azt könyvben való megjelenésre kell alkalmassá tenni, biztosítani kell a szöveg folyamatosságát. Az pedig közönséges kitaláció Vajda részéről, hogy „politikus szerkesztők” foglalkoztak a *Gogoland* kiadásával, s nem vállalták.

Azt állítja, egy „szerb rendező” színpadra vitte Herceg János *Ég és föld* című, „annak idején botrányos regényét”. Amikor a Forum 1959-ben megjelenette az említett regényt, Vajda Gábor 14 éves volt. Hogy mérhette fel, „botrányos” volt-e ez a mű? Megnyugtathatom az eszme- és irodalomtörténészt: nem volt semmilyen botrány. Néhányan érintve érezték magukat, de mindenki jónak ítélte meg az alkotást, úgyhogy néhány év múlva megérte második kiadását is. Dicsérték az író nyíltságát, őszinteségét, a regény erényeit.

A *Sikkadó földeken* c. Herceg-regényről viszont azt találja ki Vajda, hogy kényszerből íródott. A kommunista rendszerben sok mindenre kényszerítették az írókat, de ezt a regényét valóban nem „kényszerből” írta Herceg, habár csak a *Magyar Szóban* jelent meg folytatásokban, s később sohasem javasolta könyvben való kiadását.

Zákány Antalról azt írja, hogy „közölt műveinek sem a mennyiségével, sem pedig a minőségével nem tudta maga felé fordítani a Forum Könyvkiadó figyelmét”. Engedtessék meg felsorolnom, mit adott ki a Forum a fent nevezett költőtől: *Napfény a sárban*, 1959, *Varázslat*, 1961, *Földinduláskor*, 1965, *A vas nem kenyér*, 1974 és *Közel a Nap arcához* (összegyűjtött versek), 1978. Igaz, haláláig több könyve nem jelent meg a Forumnál. De hogy műveinek „sem mennyiségével, sem pedig a minőségével” nem tudta „maga felé fordítani” a Forum „figyelmét”, az enyhén szólva nem igaz. Akinek még összegyűjtött verseit is kiadta a Forum, azt minden bizonnyal becsülte.

Pap Józseffel kapcsolatban kifejezésre jut Vajda tájékozatlansága és rosszindulata. Azt írja könyvének 315. oldalán, hogy Pap József „csak olyan mozzanatokot hozhat felszínre, amelyek közvetve (!) nem veszélyeztetik a Forum Könyvkiadó és a vajdasági magyar csúcserőtelmeség érdekeit”. Mik azok a „mozzanatok”? Erre

a kérdésre Vajda nem tud válaszolni; viszont azt sem tudja megokolni, hogyan veszélyeztethették ezek az ismeretlen „mozzanatok” a Forum érdekeit, amikor tudni kell, hogy Pap évekig szerkesztette a Forum kiadásában megjelenő folyóiratot, a *Hidat*, s hogyan „veszélyeztette” azt a bizonyos csúcserőtelmeséget, amelynek ő maga is tagja volt, még ha nem volt is „csúcserő”. (De hát mi is az a csúcserőtelmeség? Ezt Vajda sehol sem árulja el.) Persze „pontos” fogalmazását jellemzi, hogy a veszélyeztetettséget „közvetve” érti. De miért nem közvetlenül?

Egykori tanáráról, későbbi kollégájáról, Bori Imréről azt mondja: „...Bori Imre fejedelmi önkényében önelégültség is rejtőzik...” Mindenkinek, Vajdának is lehet magánvéleménye bárkiről; felelőssége teljes tudatában ezt el is mondhatja. De egy eszme- és irodalomtörténetben ilyen minősítésnek nincs helye. Mi köze az irodalmi értékeléshez egy ilyen megállapításnak?

Németh Istvánról szólva is újabb koholmányhoz folyamodik. Ezt írja könyvének 344. oldalán: „Németh közvetlenül panasolja el Podolszkinak, ill. az újságíró által a *7 Nap* olvasóinak azt, ami az irodalomesztétikai előítéletek és a Forum politikája miatt nem férhetett bele a kiadott és megjutalmazott novelláiba” (ti. a *Hegyomlás* c. kötetbe, [1985], amelyben egyébként igen szókimondó írások is megjelentek). Ez teljesen alaptalan megállapítás, s arra enged következtetni, hogy az eszme- és irodalomtörténész nem tesz különbséget egy sajtónyilatkozat és a szépirodalom között.

Vannak egészen érthetetlen kitételei Vajdának. „...Bányai az újvidéki *Hid* élén viszi tovább (persze többnyire a műalkotások „immanenciájára” korlátozva) azt a szerepet, amelyet az *Üzenet* kezdett gyakorolni.” Mindenki előtt világos, aki ismeri a *Hid*, illetve az *Üzenet* szerepét, irányvonalát, történetét, hogy Bányai egyáltalán nem „vitte tovább” „azt a szerepet”, amelyet az *Üzenet* „kezdett gyakorolni”. Egészen más az egyik, csakúgy, mint a másik folyóirat, s nem lehet őket egymás mellé állítani, összehasonlítani, legfeljebb, ha nem vagyunk tisztában irányvonalukkal, vállalt szerepükkel, elkötelezettségükkel.

Idézi Végel Lászlónak a belgrádi *Borbában* megjelent nyilatkozatát (1988. III. 31.), mely szerint 15 évig az asztalfióknak kellett írnia. A tények megcáfolják mind Végelt, mind Vajdát. Tizenöt év alatt Végelnek (a Forum kiadásában) négy könyve jelent meg (*A szenvedélyek tanfolyama*, 1969, *Szitkozódunk, de szemünkből könnyek hullanak*, 1969, *A vers kihívása*, 1975, *Áttüntetések*, 1984, s közben egy tanulmánya szerepel *Az Ady-vers időszerűsége* c. gyűjteményes kötetben, 1977). Tehát Végel nem panaszkodhatott. Kár, hogy Vajda hitt neki, valószínűleg azért, hogy ezzel is rontsa a Forum Könyvkiadó hitelét.

Gion Nándorról megállapítja, hogy „Nincs, nem lehet (!) mondanivalója a táj emberéről...”, holott közismert, hogy Gion minden könyve a vajdasági emberről szól.

Hódi Sándor *Táj és lélek* c. kötetével kapcsolatban Vajda ismét régi módszeréhez folyamodik: kitalál és rágalmaz. „Lassan azonban eljön az íróasztalfiók föl-

tárásának s a Forum által jó ideig elfektetett kézirat kiadásának ideje.” (A *Táj és lélek* 1989-ben jelent meg a Forum Kiskönyvtárban, de senki sem fektette el ezt a kéziratot, e sorok írója szerkesztette, s nagyon megőrült, amikor Hódi ezt a kéziratát benyújtotta, mégpedig épp a szerkesztő kérésére, s épp a Forum Kiskönyvtár számára. Előzőleg volt Hódinak egy kézírata, amely nem felelt meg a kiskönyvtár koncepciójának, s ezért kértem tőle új kéziratot. Ez lett a *Táj és lélek*.)

Deák Ferencsel kapcsolatban két képtelenséget találunk Vajda könyvében. Az egyik: „Deák Ferenc, aki már 1971-ben testi kényszerhelyzetben volt kénytelen engedni az erőszaknak, válaszol Bordásnak . . .” Mi az, hogy „testi kényszerhelyzet”? Meg volt kötözve? S ezért válaszolt Bordásnak? A másik képtelenség: szerinte Deákot azért nevezték ki guineai nagykövetté, mert „távol akarták tartani a közönségtől, s így csökkenteni az alkotókedvét, az igazságkeresés államilag megszabott határai átlépésének kísértését”. Mesebeszéd. Deák az akkori rendszernek hű, megbízható embere volt, s kitüntették azzal, hogy az akkori Jugoszlávia guineai nagykövetévé nevezték ki. Kitől akarták távol tartani Balla Lászlót, Varga Ladislavot, Fehér Kálmánt, Kovács Andrást, akiket a szocialista Jugoszlávia szintén nagykövetnek küldött külföldre? Csökkenteni akarták az alkotókedvüket? Megszabadítani „az igazságkeresés államilag megszabott határai átlépésének kísértését”-től?

Böndörrel kapcsolatban van egy furcsa megállapítása a szerzőnek. „. . . azt is lehetne gondolni, hogy a költő (ti. Böndör Pál – T. L.) etikája a Forum Könyvkiadó elvárásainak megfelelően formálódott” – írja. Tudomásom szerint a Forumnak nem volt semmilyen „elvárása”, mely a költők etikáját befolyásolta volna. S mindjárt hozzáteszi: mivel Böndör etikája nem formálódott a Forum „elvárásai” szerint, elkerülték az elismerések, kivéve az 1974-es Sinkó-díjat. Igaz, hogy Böndör a Sinkó-díj után csak 19 évre kapott Híd-díjat, de ennek oka szerintem egyáltalán nem a költő magatartása, hisz egyáltalán nem volt „mostohagyereke” a Forumnak: két-három évente jelentek meg könyvei a Forum gondozásában.

A megboldogult, szerencsétlen életű Varga Zoltánról is olyat ír Vajda, ami a képzelet birodalmába tartozik. Ugyanis Varga – a „kriticizmusa és a Viceiéknak... támogatása következtében – ritkábban és fokozottabb hatásági (!) ellenőrzéssel publikálhatott”. Nem akarom az olvasót Varga megjelent munkáinak felsorolásával untatni, de tény, hogy első kötetének, *A kötéltáncosnak* megjelenése (1963) után haláláig (2000) 15 (tizenöt) kötete látott napvilágot, azaz átlag minden két és fél évben egy. Ez „ritka”? Hozzá kell tennem: publikációit soha semmilyen hatóság nem ellenőrizte a Forumban. Még *A mérgekeverő* és a *Hallgatás* is megjelent minden további nélkül, csupán a *Szökéssel* és az *Indiánregémnyel* volt probléma, de később azok is eljutottak az olvasóhoz.

Egy rég elfelejtett vitával kapcsolatban – amelynek Vajda nagy fontosságot tulajdonít – megjegyzi, hogy „A parasztság és a munkásság élete művészi föltá-

rásának sürgetésében természetesen igaza volt Feketének (Fekete Elvirának!)...” Itt Révaiék szocrealista igényeit helyesli.

Úgy látszik, Juhász Erzsébet sem tudta kiteljesíteni tehetségét, mert akadályozta a „kulturpolitika”. Vajda ugyanis azt írja, hogy „Az író kultúrpolitikai okok miatt nem tudta érdemben hasznosítani kivételes szenzibilitását és széles körű műveltségét”. A sajnos korán elhunyt Juhász Erzsébetnek életében tíz könyve jelent meg, ezek közül kilenc a Forum kiadásában. Nem sok, de az író rövid életét kitöltötték ezek a művek.

Hornyik György *Parcela* c. kötetéről Vajda úgy vélekedik, hogy „Az író számára kockázatot jelentett volna a konkrétabb ábrázolás”. Tudomásom szerint Hornyik eléggé „konkrétan” ábrázolt, s nem kell mindjárt gyávaságra gondolni. *A gyárkapun kívül* c. regényéről azt állítja „csupán azért jelenhetett meg ilyen formában, mert a befejezés azokra az erőkre apellál, amelyek munkája még kezdeti fázisban van”. Még szép, hogy elismeri: Hornyikot sem elsősorban a közvetlen tapasztalata, hanem a lelkiismerete sarkallta ilyen kockázatos téma (*A gyárkapun kívülről* van szó – T. L.) vállalására.

Az újvidéki Óvónőképző magyartanára, Kaszás József 1980-ban benyújtott egy kéziratot a Forum Könyvkiadónak *A magyar gyermekirodalom élő fája* címmel, amelyben gyerekeknek szánt írásokat gyűjtött össze magyar íróktól. 1981-ben ez a könyv meg is jelent. A kötetben megcsonkított, meghamisított versek, elbeszélések is napvilágot láttak. Ha jól emlékszem, a vajdasági magyar kritika akkoriban nem reagált Kaszás gyűjteményére. Vajda Gábor *Az autonómia illúziójában* egyrészt félremagyarázza a könyvet, másrészt bírálatát fogalmazza meg. Azt írja: „A korlátozott magyarországi könyvbehozatal az autonóm tartomány politikusainak aligha tetsző lépés megtételére kényszerítette a Forum Könyvkiadót. 1981-ben ui. *A magyar gyermekirodalom élő fája* címen antológiát adott ki a Kárpát-medencei magyar költők műveiből.” Itt újra nyilvánvalóvá válik Vajda autonómiaellenessége (mintha csak a magyarságnak jobb lett volna egy központosított Szerbia), a tartományi politikusokat ezúttal is kapcsolatba hozza a könyvkiadással, mintha döntő szavuk, véleményük lehetett volna a Forum tevékenységében (azt nem lehet tagadni, hogy időnként beleszóltak, vagy hogy némely vajdasági magyar politikus nem figyelt éberén arra, hogy mit csinál a Forum). Abban az időben még egyáltalán nem volt „korlátozott” a könyvbehozatal, az antológia Kaszás ötlete volt, s mint az Óvónőképző tanára, hivatottnak érezte magát, hogy egy ilyen könyvet összeállítson. Téved Vajda, hogy a „Kárpát-medencei magyar költők” műveire korlátozza a kötet tartalmát; prózát is találunk benne. Vajda Forum-ellenessége abban is megnyilatkozik, hogy ezt állítja: „A Forum a felelősségből valamennyit átruházhatott az anyag összeállítójára, minthogy az nem kiadószerkesztő, s még csak nem is irodalomkritikus volt...” Nem értem, miért kellett volna a Forumnak másra átruháznia a felelősséget, hisz a könyvön világosan ott állt a válogató neve, de a recenzensé

is. Ha egy balul sikerült könyvért valakit felelősség terhelhet, az csak a szerző és a recenziens lehet, aki a kéziratot kiadásra ajánlotta.

Érdekes szerepet szán Vajda az asztalfióknak, amelyet többször említ könyvében. Hol a szerkesztők asztalfiókját, melyben kéziratok garmadája vár kiadásra, hol a szerzőkét. Mirnics Zsuzsa *Órásköz 12* c. regényével kapcsolatban mondja: „Az írók között alig szánta rá magát valaki ilyen tetre (mint Mirnics regénye, mely Vajda szerint nemcsak kiemelkedő, hanem „bátor” vállalkozás is – T. L. megj.), s annak is az asztalfiókban kellett jobb időkre tartalékolnia a művét.” Vajda itt valójában az egész vajdasági magyar íróársadalmat lebecsüli, mert feltételezi, hogy nem mindenki volt olyan „bátor”, mint Mirnics Zsuzsa, s nem mert kirukkolni a kéziratával. Pedig voltak „bátor” könyvek, ha a bátorság esztétikai kritérium.

Egészen furcsa az eljárás, ahogy a Dér Zoltán-i életművet kezeli. Amikor őt említi (s gyakran teszi), a 41. oldaltól kezdve Dér neve mögé zárójelben mindig odaírja Kiss Ferenc magyarországi irodalomtörténész nevét, így: „Dér (Kiss-sel)”. Vagy: „Nem Dér Zoltánon (Kiss Ferencen) és társaikon múltott, hogy az egészséges elképzelés meghiúsult.” Még az Illyés Gyulával készített interjú is kettős szerzőnek (vagy csak egynek?) tulajdonítja Vajda (1975). Vagy: „A vitában ... Bosnyák István elsősorban Dérral (Kiss-sel) szemben alaptalannak ... minősíti azt a ’helyes kritika’-ról alkotott képzetet...” A 67. oldalon négy-szer azonosítja Dért Kiss-sel. A 73. oldalon így vélekedik Vajda: „Dér Zoltán és a vele együttműködő Kiss Ferenc...” Nem kétséges, együttműködtek, hisz érdeklődési körük hasonló, sőt néhol egybevágó volt. Olyan messzire megy Vajda, hogy kétségbevonja Dér szerzőségét: „Dévavári Zoltán (Kiss Ferenc) *Szembesülések* c. ...tanulmánykötete” (138. o.). Továbbra is azonosítja a két személyt: „A szabadkai kritika Dévavári Zoltán (Kiss Ferenc) személyében örömmel fogadja...” (139. o.). Pedig vagy Dévavári Zoltán (Dér Zoltán) valaki, vagy Kiss Ferenc. Egyébként is Kiss Ferenc nem volt „szabadkai kritikus”. „Dévavári (Kiss) tisztában van Hornyik elhallgatásának okaival...” Az olvasó nem tudja, hogy ki van tisztában valamivel: Dévavári vagy Kiss? Lehet a két személyt azonosítani?

Abszurd, pontatlan megállapításnak kell tartanom azt is, amit Vajda a könyvének 144. oldalán állít: „Pusztán érdeklődésből inkább csak Szabadkán lehetett a magyar irodalmat tanulmányozni.” Bori Imre munkássága, egy sor könyve nem ennek az ellenkezőjét bizonyítja? Az előbb idézett gondolatot Vajda így folytatja: „Ezt tükrözik Dér Zoltánnak (Kiss Ferencnek) az *Üzenetben*... készült tanulmányai, amelyek utóbb kötet formájában is napvilágot láttak (*Perben a pusztulással*, 1989).” Itt nemcsak arról van szó, hogy Vajda ismét azt a dilemmát állítja fel, hogy ki volt azoknak a tanulmányoknak a szerzője: Dévavári vagy Kiss, hanem egy esetleges irodalmi botrányt is le akar leplezni. A *Perben a pusztulással* c. kötetnek a Forum Könyvkiadóban e sorok szerzője volt a szer-

kesztője. Hát engem becsapott volna régi munkatársam és kollégám, Dévavári (Dér) Zoltán, s Kiss Ferenc tanulmányait nyújtotta be a magái helyett? Ha ez így volt, de ezt a leghatározottabban kétlem, én is felelős vagyok a botrányért. Vagy talán Vajda? Ezzel a könyvvel kapcsolatban Vajdának van egy megállapítása, amely kétségessé teszi hitelességét: „Ezek részben a magyarországi kultúrpolitika szűkössége ellenében, részben pedig a vajdasági magyar tudósok fellengzősségével szemben íródtak, noha nem provokáltak vitára” (144. o.). A mondat első részével egyet tudok érteni, de az, hogy a vajdasági magyar tudósok (vagy csak az irodalomtudósok?) fellengzősek, nehezen, sőt egyáltalán nem bizonyítható, de nem is hihető.

A *Magyar Nemzet* c. budapesti lapban 1977. május 22-én kritika jelent meg a Bán–Barta–Czine-féle magyar irodalomtörténetről. Ezt a bírálatot Vajda ugyancsak a szerzőpárosnak, Dévavári Zoltánnak és (zárójelben) Kiss Ferencnek tulajdonítja. Mivel a két érintett személy már nincs az élők sorában, lehetetlen megállapítani a szerzőséget. (E sorok írójának nincs lehetősége bepillantani abba a régi újságba, hogy tisztázza az ügyet. Vajda Gáboré a felelősség, hogy nem írja meg pontosan, ki volt a szerző.) Könyvének 154. és 155. oldalán Vajda – a már említettekén kívül még – kilencszer említi együtt Dévavári és Kiss nevét; nyolcszor Dévavári neve áll elől, Kissé utána zárójelben, egyszer áll elől Kiss neve, s utána Dévavárié zárójelben. Ki tud itt eligazodni? Némi támaszt ad Vajda az ügy tisztázásához a 154. oldalon, amikor azt írja: „Bori a Hídban . . . Dévavári Zoltán kipellengérezését folytatja, nem tudva (s most tessék jól figyelni! – T. L.), hogy a szabadkai kritikus neve a hetvenes évektől kezdve többnyire (!) a publikálásban Magyarországon korlátozott Kiss Ferenc nevét rejti.” Már előzőleg, könyvének 45. oldalán Vajda kifejti: „Kiss Ferenc neve ritkábban bukkan fel (az *Üzenet* szerzői között – T. L. megj.), mert az írásai – politikai okokból – Dér Zoltán neve alatt látnak napvilágot.” Tessék elképzelni, hogy Dévavári Zoltán, aki maga is – valóban politikai okokból! – Dér Zoltán írói néven publikál, odakölcsonzi ezt az álnevet egy magyarországi szerzőnek, akinek a megjelenését Jugoszláviában senki sem tiltja. Egyébként erősen kétségbevonható Kissnek ez az illegalitása és annak oka, ha tudjuk, hogy Magyarországon egy sor könyve jelent meg, s 1984-ben József Attila-díjat kapott. (Talán azokért a tanulmányaiért, melyek Dér Zoltán neve alatt futottak?)

Marad a kérdés: igaz-e, amit Vajda Dévaváriról és Kissről állít, vagy pedig mese. Ha igaz, akkor egy irodalomtudósna komolyan, részletekbe menően tisztáznia kell az ügyet. Ha nem igaz, Vajdának vállalnia kell az erkölcsi felelősséget azért, amit leírt.

VIII.

Jellemző a könyvre, hogy szerzője önmagát idézi, önmagára utal, önmagáról harmadik személyben beszél. Kissé furcsa, ugye, egy eszme- és irodalomtör-

ténésztől. Például: „A *Magyar Szó* Kilátó c. mellékletében ...a criticizmusra, nyugati és távol-keleti szellemi portyázásokra egyaránt hajlamos Vajda Gábor...” (74. o.) „Vajda Lukács György realizmusértelmezése c. magiszteri dolgozata...” (122. o.) „Nem túl veszélyes betyárkodás ez Vajda részéről...” (131. o.) A Dévavári–Dér Zoltán–„Kiss Ferenc” *Szembesülések* c. tanulmánykötete kapcsán: „...Vajda Gábor elismerő méltatásán... kívül...” (138. o.) A maga doktori disszertációjáról – melyet szerinte „több mint két évig” elfektettek a Magyar Tanszéken – így vélekedik: „Ez a munka az egyedül lehetséges marxista szellemenben íródott...” (Nem tudom, vajon ma, 2008-ban Vajda elfogadja-e akkori nézetét...) A 163. oldalon hangsúlyozza, hogy Hornyik Miklós akkori körkérdésére „nem talált dicsérnivalót a vajdasági magyar kultúrában”. (Mostani könyvéből kitűnik, hogy azóta sem talált.) Még önkritikával is ír önmaga tevékenységéről: „A *Magyar Szó* 1977 januárjától rendszeres heti kritikusa, Vajda Gábor túlméretezett erudícióval, tehát némi nagyképűséggel és tudákossággal, de talán kellő érzékenységgel és megértéssel mutatta ki e verseskötetek metafizikus, ill. misztikus filozófiákkal való összefüggéseit.” Juhász Erzsébet regényével kapcsolatban szerényen megjegyzi: „S az alkotói beállítottságnak korlátjaira a törekvését kísérő kritika (Vajda Gábor) is csupán késve... figyelmeztette...” (290. o.) A 344. oldalon saját áldatlan helyzetére is utal: „Németh állítására az évek óta állástalan Vajda Gábor reagált...”, s hozzáteszi: Németh prózájának „kifejtésére nem kerülhetett sor... A belügy akadályozta ezt a munkát”. Így került kapcsolatba egy veszélyes szervvel, az ún. belüggyel mind Németh István, mind Vajda Gábor, de úgy látszik, az egész vajdasági magyar irodalomtudomány is.

Kitér Vajda – s ez természetes – arra az ügyre, amely annak idején az egykori Hungarológiai Intézetben folyt, mint már korábban említettem, az oktatói és a kutatói részleg között. Itt beszél (47. o.) „Vajda Gábor önkéntes távozásá”-ról, arról, hogy Bagi Ferenc, aki akkoriban az intézet párttitkára volt, „válaszcikkben támadta a *Magyar Szóban*” Vajda Gábort. De ez már tulajdonképpen nem tartozik sem az eszme- és irodalomtörténethez, sem annak bírálatahoz. csak jellemző apróság.

IX.

Amit ebben a fejezetben írok, annak már édeskevés köze van bármilyen eszme- és irodalomtörténethez.

Beszél „az újvidéki kultúrbürokráciá”-ról (185. o.). Azt állítja, hogy „Újvidéken viszonylag kevés elismerő szót írtak le a határváros művelődési érdemeiről. A tekintélyérdeknek és az irigységnek is jelentős szerepe volt az Életjel jelentőségének elhallgatásában, ill. óvatos, felemás dicséretében” (397. o.). Ehhez hozzátesz egy teljesen alaptalan megállapítást, hogy ne mondjam, vádat: „De különben is az ismeretterjesztést alábecsülték az értékek (valós vagy vélt) teremtéséhez képest.” Mintha az Életjelnek az előde nem az újvidéki – hatóságilag

megfojtott – Szép Szó lett volna, s mintha a székvárosban sohasem szerveztek volna irodalmi esteket (lásd például a Hornyik Miklós szervezte találkozásokat a Magyar Tanszéken!).

Az avantgárd is azok közé tartozik, amiket Vajda nem tud elismerni. „Újvidéki avantgárd”-ról beszél például (67. o.), s könyvében több helyen is elégedetlenségének ad kifejezést a vajdasági magyar avantgárral kapcsolatban (ha egyáltalán volt ilyen!).

Fekete Elvira vitacikkével foglalkozva Vajda megállapítja: „A bajt szerinte (ti. Fekete szerint – T. L.) tetézte, hogy a Szabadka-ellenesség tudatos formában is létezik, s akik Újvidéken raktak fészket, bíráló hadjáratot indítottak a szülővidékük ellen, s ezért még jutalomban is részesültek” (69. o.). Ha Vajda könyve eszmetörténetnek számít, akkor a Fekete Elvira „eszméje” téveszme, mert hogy Újvidéken sohasem létezett „Szabadka-ellenesség”, ez csak elképzelésekben élt, s azok, akik „Újvidéken raktak fészket”, sohasem indítottak „bíráló hadjáratot” „szülővidékük ellen”. Kár, hogy annak idején Fekete, s nyomában Vajda, egy nevet sem említ, hogy az, amit mondanak, ne legyen szóbeszéd. Vajda folytatja ezt a gondolatmenetet. „Ezzel szemben Újvidéken a teljes igazságnak egyik oldalát sem veszik egészen (!) komolyan. Az uralkodó frazeológiát szajkózzák, de semmit sem mernek tenni annak érdekében, hogy a társadalom (a nemzetiség) mélyebb igazságainak megfogalmazására kapjanak indíttatást a művészek, ill. hogy teljesebben vállalják önmagukat, a tapasztalatukat és az eszményeiket.” Itt egy újabb fából vaskarika, mellyel valójában nem érdemes vitatkozni, csak az abszurdítására kell rámutatni: kellett a művészeket valamire „indíttatni”, s ha irodalmi műveket írtak, azok nem tartalmazták „önmagukat, a tapasztalatukat és az eszményeiket”? Mit ír egy író, ha abban nincsenek benne az ő eszményei? Vajda Újvidék-ellenességének, Újvidék-gyűlöletének bizonyítéka továbbá az is, hogy pl. a 185. oldalon „újvidéki kultúrbürokráciá”-ról beszél. Persze ez *poetica licentia* – melyhez Vajda minduntalan folyamodik –, tehát azt írhat, amit akar, még ha annak nincs is valós alapja. Egy másik helyen (287. o.) azt veti „az újvidéki humán értelmiség” szemére, hogy „a műbe menekülés pótmegoldását” választotta. Tehát azok a művek, melyek az újvidéki – többnyire vidékről jött – írók tolla alól kikerültek, csak „pótmegoldások” voltak. Evvel Vajda majdnem az egész vajdasági magyar irodalom létjogosultságát vonja kétségbe.

Podolszki József egy cikkével kapcsolatban megjegyzi: „Mindemögött Podolszki az újvidéki magyar csúcsértelmiség érdekláncolatát is érzékeli.” Vajda Podolszkinak ezt az álláspontját is arra használja fel, hogy az állítólagos „újvidéki magyar csúcsértelmiség”-et bírálja.

Könyvének 302. oldalán „újvidéki központú szórakoztatóipar”-ról beszél, anélkül, hogy ezt közelebbről megmagyarázná, de jó alkalom ez is az Újvidék-ellenesség hangsúlyozására. Máshol „a kötelező ideológia által leszorított

újvidéki felelős értelmiség"-ről beszél, mintha értelmiség csak a tartományi székvárosban lett volna, s az *eo ipso* felelős is. Mivel Vajda – saját akaratából – távozott Újvidékről, szembehelyezkedik vele. S az ott élő értelmiséggel (értsd: írókkal, egyetemi tanárokkal, festőművészekkel stb.) is. Ezért mondja könyvének 400. oldalán: „Természetesen a Telepen működő magyar színház gondolata nem merülhetett fel komolyan a szeparatizmusnak ezzel járó gyanúja miatt. S talán már az Újvidéken megtelepedett, az ottani körülményekbe beleszokott magyar csúcserntelmiség elgépiesedett (!) magatartása miatt sem.” Azt már tisztáztuk, hogy a Telepen miért nem volt megfelelő hely az Újvidéki Színház számára, Vajda azonban újra előveszi ezt a kérdést, ezért is a „magyar csúcserntelmiség”-et okolja, amelynek magatartása már „elgépiesedett” lett. Bevallom, nem értem az elgépiesedést. Vajdának ez a kifejezése nemcsak magyarázatra szorul, hanem értelmetlennek is tűnik.

X.

Nem kerülhető meg, hogy beszéljek Vajda nyelvhasználatáról. Általában véve megfelel az értekező nyelv kritériumainak, de észrevehető, hogy a nyelvhelyesség nem erős oldala. Ő is beleesik azokba a hibákba, amelyek sajtónyelvünket, köznyelvünket jellemzik. Találunk nála szerbizmust („üveglábakon állt”, 27. o. „munkaegység”, 102. o. „előlátó”, 105. o. „Bányai a többi között Illyéssel sem egyezhet”, 151. o. „betagosodni”, 212. o. „fotel-beteg jugoszláviai magyar politikusok”, 303. o. „Trianontól errefelé”, 412. o.), fölösleges igekötőhasználatot: „mivel ez már eleve letisztázott és érzékeltetett” (185. o.), rossz fordítást: „pillenyakkendő” csokornyakkendő helyett (192. o.), „érzékeny kérdés” (203. o.) kényes helyett stb.

XI.

Egy eszme- és irodalomtörténész nem engedheti meg magának, hogy szövegében téves adatok, pontatlanságok forduljanak elő. Már említettük, hogy a Forum Könyvkiadó működéséről téves adatokat közöl. De van egyéb is: „...a VKSZ Szabadkai Központi Bizottságának ... bizottsága...” (77. o.). Szabadkán a VKSZ-nek nem lehetett Központi Bizottsága, az Belgrádban székelte. Azt állítja Vajda, hogy a jugoszláv írók külföldön megjelenő műveinek száma (bizonyára műfordításokra gondolt) 2 év alatt 214, s ez a szám csak Albánián tesz túl. Ha külföldön két év alatt 214 művet fordítanak le egy ország irodalmából, az szép eredmény, s nem kell Albániához hasonlítani. Az óvónőképzősök olvasmányairól beszélve egy kutatás alapján azt állítja, hogy „példaképük Tamás bátya, és Jane Eyre a kedvenc írójuk”. Jane Eyre nem író, hanem regénycím, szerzője pedig Charlotte Brontë (230. o.). A *Különös ajándék* c. antológia alcímeként Jugoszláviai magyar elbeszélők antológiáját emleget, holott az alcím csak Ju-

goszláviai magyar elbeszélők. Szerinte egy maribori tanácskozáson „Jan Koš mond megnyitóbeszédet” (428. o.). Jan Koš nevű szlovén író nem létezett, az illetőt, aki a megnyitót mondta, Janko Kosnak hívták.

A 423. oldalon ezt írja a szerző. „...soha nem volt méretűre, egymillióra emelkedett a munkanélküliek száma az országban, szemben a negyvenezer milliárdossal.” Az adatot Vajda még a titói Jugoszláviára érti. Akkoriban azonban sohasem volt ilyen nagyszámú munkanélküli az országban, 40 000 milliárdos azonban most, a kapitalizmusban sincs. Nem lehet tudni, honnan vette a szerző ezeket az adatokat, mindenesetre kár volt ekkorát tévedni.

*

Vajda könyvének alcíme: *A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete 1972–1989*. Igen, eszme- és irodalomtörténet sok adattal, tény-nyel, véleménnyel, de túlzással, melléfogással is. Lényegében azonban pamflet, leszámolás (à la Krleža) vélt vagy valós ellenfeivel. Ha az eszme- és irodalomtörténetek sorában kellene elhelyezni, nehéz lenne. Ehhez fogható ellen-eszme- és irodalomtörténet valószínűleg nincs is a magyar irodalomtörténet-írásban.

Vajdának nincs szilárd esztétikai nézete sem. Főleg ellentmond másoknak, nagyrészt azokkal foglalkozik, akiket ellenségének tekint. Ezért könyvét inkább bosszúállásnak tarthatjuk, mint hiteles irodalmi műnek.

Egy utólagos megjegyzés:

Nem hagyhatom említés nélkül, amit Vajda könyvének 141. oldalán állít *Források és partok* c., 1983-ban megjelent könyvéről. Annak a könyvnek e sorok szerzője volt a szerkesztője. Vajda a következőket állítja. „...eredetileg még két magyar íróról is volt benne tanulmány, amelyeket a cenzúra kiutasított a kötetből.” Emlékszem a kézirat sorsára, recenzensei is voltak, semmiféle cenzúra nem volt, amely „kiutasított” volna két írást a kötetből. Arról volt szó, hogy két írás nem ütötte meg a kézirat többi darabjának a színvonalát, s ezért ajánlottam Vajdának kihagyásukat. Ő ezt el is fogadta.

SZERKESZTŐI JEGYZET ÉS LEKTORI VÉLEMÉNY

Tomán László *Eszme- és irodalomtörténet: elfogultság és egyoldalúság a neved* c. kéziratának története – ha kézirat esetében egyáltalán beszélhetünk sorstörténetről – különös; vagy legalábbis sajátos. Kritikáját Vajda Gábor *Az*

autonómia illúziója. A délvidéki magyarság eszme- és irodalomtörténete (1972–1989) című könyvéről május folyamán adta át a Létünknek. E sorok írójával telefonon beszélt a közlés lehetőségeiről és körülményeiről, amikor is a szerkesztőbizottsági értékelés, azaz a lektori vélemény elkészültének bevárásában egyeztünk meg. Mivel akkor már javában készült a Létünk 2008/2-es száma, amelynek fő témáját a Mátyás-évforduló, a Reneszánsz Éve képezi, s Tomán cikke nem illeszkedik e témakörbe, míg a Vajdaság-számnak tervezett harmadikba nagyon is beleillőnek tűnt, közlését a következő számra halasztottam, és a lektori vélemény elkészültét sem tartottam sürgősnek. Bárcsak ne így gondolkodtam volna, mert Tomán László ezáltal – sajnos – a recenzió tartalmát már nem ismerhette meg; ugyanis kórházba került, és júniusban meghalt.

A cikk erősen polemikus jellegű – egyértelműen negatív bírálat. A szerkesztőség a kialakuló vita eshetőségét is mérlegelte és elfogadta közlésre javasolásaikor. Tomán halálával azonban csak az egyoldalú hozzászólás lehetősége maradt. A sorsszerűség azonban ezt is megakadályozta. Júliusban Vajda Gábor, a bírált kötet szerzője is elhunyt.

A lektori vélemény általában belső ügy, a szerkesztőség és a szerző munkáját segíti. Nem jelenik meg a lap hasábjain. Mivel a Létünk ezúttal olyan szöveget közöl, amelynek mind szerzője, mind érintettje elhunyt a közlés előtt, eltekintünk a gyakorlattól. Az olvasó ezáltal betekintést nyer a Tomán-szövegben eszközölt módosítások természetébe.

Lektori vélemény Tomán László *Eszme- és irodalomtörténet: Elfogultság és egyoldalúság a neved* című kéziratáról

Tomán László kézírata 39, ún. mechanikus írógéppel írt oldalt tesz ki. Szerzője tíz soros rezümét és kulcsszavakat mellékelte írásához, ami tanulmányként való meghatározására utal. Jellegét tekintve azonban inkább kritikáról, polemikus hangvételű bírálatról van szó, ezért közlését – az összefoglaló és a kulcsszavak elhagyásával – a Szemle rovatban tartom célszerűnek.

Hangvétele – lehet, hogy a polemizáló szándék miatt – nem annyira értekező, mint inkább publicisztikai. A Létünk azonban tudományos-kulturális folyóirat, ezért ajánlom a publicisztikai szöveghelyek, az újságírói megjegyzések, a magánjellegű hozzászólások és a novellisztikus betétek elhagyását. (Nem volna érdektelen – bár nagyobb munkát jelent – az egész szöveget átírni, az esszé-tanulmány nyelvét érvényesíteni megformálásában.) A címből – a jelölt okok miatt – kihagynám „a neved” szót, a szövegből pedig az olyan közhelyszerű fordulatokat, mint az „aki egy csöppet is józan fejvel gondolkodik” (2. o.), „sokkal jobban kellett volna tanulmányoznia ..., akkor nem állított volna ilyesmit” (uo.), „én mint laikus csak azt mondhatom” (14.), „Vajda mindent kihasznál, csak hogy lejárassa a Forum Könyvkiadót.” (uo.), „Vajdának szemmel láthatóan

nem tetszik” (15.), „egy csöppet sem dicséretes” (18.), „a Forummal közösködni”(21.), „Bori Imrére igencsak kirúg Vajda” (24.), „tudomásom szerint” (26.), „Szinte nem akarom elhinni.” (27.), „van-e valakinek ellenérve?” (35.), „Nem mulaszthatom el...” (36.) etc.

Feleslegesnek tartom a szövegnek bizonyos, az irodalom- és eszmetörténetet nem érintő, a bíráló szempontjából másodlagos részeit. Még ha igaz is, hogy térségünkben nem történt meg a politikai „átvilágítás”, s hogy az egykori kommunisták továbbra is hatalmi helyzetben lehetnek, a jelenség részletes vizsgálata a Vajda-könyv értelmezéséhez szükségtelen, mint ahogy azok a novellisztikus betétek (pl. ki, mely szerkesztő vagy igazgató mit mondott Tomán jelenlétében bizonyos kéziratokról) is a szövegben, amelyek cáfolják ugyan az eszme- és irodalomtörténész bizonyos állításait, de taglalásuk, felidéző leírásuk nem jelent többletet az értékelésben. Értelmetlennek tűnik továbbá a kritikusnak az az eljárása, melynek során a Vajda által idézett szerzőkkel is közvetett vitát folytat. Itt elegendő csak a hivatkozás kétséges, problematikus vagy tudománytalan mivoltára utalni, azt kifejezni. Ki kell hagyni a kéziratból azokat a megjegyzéseket és szöveghelyeket, amelyek – Vajda állításának cáfolata során – mintegy mellékesen minősítenek bizonyos jelenségeket, intézményeket vagy személyeket (pl. intézmények vezetését, egyes szerzőket, életműveket), illetve néhány esetben nem felelnek meg a valóságnak (pl. a szerbhorvát–magyar szó-tárról, amelynek létrehozásáról és megjelenése elhúzódásáról – nemcsak Vajdának – Tománnak sincsenek pontos ismeretei).

A Szabadka–Újvidék ellentétéről (ennek valódiságáról) alkotott értékítéletét Tomán kétszer is kifejti szinte ugyanazoknak az idézeteknek és hivatkozásoknak a felhasználásával, ugyanazon mondatokkal és szavakkal, ezért egyik részt ki kell hagyni.

A könyvkritika esetében – ha egyszerűs kötetéről van szó, mint esetünkben is – nem fontos minden esetben feltüntetni, hogy kinek az állítását értékeli a kritikus, hiszen ez egyértelmű. Tehát a szövegből el kell hagyni a rengeteg „Vajda szerint”, „Vajda azt írja”, „Vajda azt állítja” fordulatot, máskor a név a szerző, az irodalomtörténész etc. kifejezésekkel helyettesíthető.

A cikk szerzője nem jelöli mindig következetesen a bírált kötetből vett idézetek, hivatkozások pontos helyét.

Tomán kézírata arról tanúskodik, hogy szerzője belső perspektívából ismeri a vajdasági magyar irodalom- és művelődéstörténet alakulásfolyamatait és jelenségeit, kritikáját nemcsak e tudásra, de a tények beható vizsgálatára és a jelenségek alapos körüljárására építette. Fontosnak tartom megjelenését, nemcsak az ellenperspektíva és -vélemény felállítása, de a dolgok helyrerendezése, az olvasói kételyek eloszlításának lehetősége végett is.